

«...ΜΝΗΜΟΝΕΥΕΤΕ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ...»

«Οὐδὲν ἀπιθανώτερον τῆς ἀπλῆς ἀληθείας»
Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Ἀπαντα 2,345.9

Το καλύτερο πράγμα που θα είχε να κάνει ο κάθε φιλόλογος είναι να διαβάσει τα κείμενα πρωτίστως και να μη μιλάει για τα κείμενα ερήμην των κειμένων. Έτσι, κι εγώ, θα ξεκινήσω, με ανάγνωσμα, διήγημα παπαδιαμαντικό, μιας σελίδας όλο κι όλο, το οποίο είναι λίαν εύγλωττο και νομίζω πως αξίζει να αναγνωσθεί:

«Τὰ πτερόεντα δῶρα»

Ξένος τοῦ κόσμου καὶ τῆς σαρκός, κατῆλθε τὴν παραμονὴν ἀπὸ τὰ ὕψη, συστείλας τὰς πτέρυγας ὅπως τὰς κρύπτη, θεῖος ἄγγελος. Ἐφερε δῶρα ἀπὸ τὰ ἄνω βασιλεία διὰ τὴν φιλεύση τοὺς κατοίκους τῆς πρωτευούσης. Ἦτον ὁ καλὸς ἄγγελος τῆς πόλεως.

Ἐκράτει εἰς τὴν χεῖρα ἓν ἄστρον καὶ ἐπὶ τοῦ στέρνου του ἔπαλλε ζωὴ καὶ δύναμις, καὶ ἀπὸ τὸ στόμα του ἐξήρχετο πνοὴ θείας γαλήνης. Τὰ τρία ταῦτα δῶρα ἤθελε νὰ μεταδῶσῃ εἰς ὅλους ὅσοι προθύμως τὰ δέχονται.

Εἰσῆλθεν ἐν πρώτοις εἰς ἓν ἀρχοντικὸν μέγαρον. Εἶδεν ἐκεῖ τὸ ψεῦδος καὶ τὴν σεμνοτυφίαν, τὴν ἀνίαν καὶ τὸ ἀνωφελές τῆς ζωῆς ζωγραφισμένα εἰς τὰ πρόσωπα τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικός, καὶ ἤκουσε τὰ δύο τεκνία νὰ ψελλίζωσι λέξεις εἰς ἄγνωστον γλῶσσαν. Ὁ Ἄγγελος ἐπῆρε τὰ τρία οὐράνια δῶρα του, καὶ ἔφυγε τρέχων ἐκεῖθεν.

Ἐπῆγεν εἰς τὴν καλύβην πτωχοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνὴρ ἔλειπεν ὅλην τὴν ἐσπέραν εἰς τὴν ταβέρναν. Ἡ γυνὴ ἐπροσπάθει ν' ἀποκομίσῃ μὲ ὀλίγον ξηρὸν ἄρτον τὰ πέντε τέκνα, βλασφημοῦσα ἅμα τὴν ὥραν ποὺ εἶχεν ὑπανδρευθῇ. Τὰ μεσάνυχτα ἐπέστρεψεν ὁ σύζυγός της αὕτῃ τὸν ὕβρισε νευρικὴ μὲ φωνὴν ὀξείαν, ἐκεῖνος τὴν ἔδειρε μὲ τὴν ράβδον τὴν ὀζώδη, καὶ μετ' ὀλίγον οἱ δύο ἐπλάγιασαν χωρὶς νὰ κάμουν τὴν προσευχὴν των, καὶ ἤρχισαν νὰ ροχαλίζουν μὲ βαρεῖς τόνους. Ἐφυγεν ἐκεῖθεν ὁ Ἄγγελος.

Ἀνέβη εἰς μέγα κτίριον πλουσιῶς φωτισμένον. Ἦσαν ἐκεῖ πολλὰ δωμάτια

μὲ τραπέζας, κ' ἐπάνω των ἔκυπτον ἄνθρωποι μετροῦντες ἀδιακόπως χρήματα, παίζοντες μὲ χαρτιά. Ὡχροὶ καὶ δυστυχεῖς, ὅλη ἡ ψυχὴ των ἦτο συγκεντρωμένη εἰς τὴν ἀσχολίαν ταύτην. Ὁ Ἄγγελος ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον μὲ τὰς πτέρυγας του διὰ νὰ μὴ βλέπῃ κ' ἔφυγε δρομαῖος.

Εἰς τὸν δρόμον συνήντησε πολλοὺς ἀνθρώπους, ἄλλους ἐξερχομένους ἀπὸ τὰ καπηλεῖα, οἰνοβαρεῖς, καὶ ἄλλους κατερχομένους ἀπὸ τὰ χαρτοπαίγνια, μεθύοντας χειροτέραν μέθην.

Τινὰς εἶδε ν' ἀσημονοῦν, καὶ τινὰς ἤκουσε νὰ βλασφημοῦν τὸν Ἀι-Βασίλιν ὡς πταίστην. Ὁ Ἄγγελος ἐκάλυψε μὲ τὰς πτέρυγας τὰ ὦτα, διὰ νὰ μὴν ἀκούῃ, καὶ ἀντιπαρῆλθεν.

Υπέφωσκεν ἥδη ἡ πρωία τῆς πρωτοχρονιάς, καὶ ὁ Ἄγγελος διὰ νὰ παρηγορηθῇ, εἰσῆλθεν εἰς μίαν ἐκκλησίαν. Ἀμέσως πλησίον τῆς θύρας εἶδεν ἀνθρώπους νὰ μετροῦν νομίσματα, μόνον πὼς δὲν εἶχον παιγνίσχαρτα εἰς τὰς χεῖρας· καὶ εἰς τὸ βάθος, ἀντίκρυσεν ἕνα ἄνθρωπον χρυσοστόλιστον καὶ μιτροφοροῦντα ὡς Μῆδον σατράπην τῆς ἐποχῆς τοῦ Δαρείου, ποιοῦντα διαφόρους ἀγκισμοὺς καὶ ἐπιτηδεύμενας κινήσεις. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἄλλοι μερικοὶ ἔψαλλον μὲ πεπλασμένas φωνάς. Τὸν Δεσπότην καὶ ἀρχιερέα!

Ὁ Ἄγγελος δὲν εὗρε παρηγορίαν. Ἐπῆρε τὰ πτερόεντα δῶρά του τὸ ἄστρον τὸ προωρισμένον νὰ λάμπῃ εἰς τὰς συνεδήσεις, τὴν αὖραν, τὴν ἰκανὴν διὰ νὰ δροσίζῃ τὰς ψυχάς, καὶ τὴν ζωὴν, τὴν πλασμένην διὰ νὰ πάλλῃ εἰς τὰς καρδίας, ἐτάνυσε τὰς πτέρυγας, καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὰς οὐρανίας ἀψίδας.

Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης

ἐφ. Ἀλήθεια, 1 Ἰανουαρίου 1907

Πρωτοχρονιάτικο διήγημα του Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη, στην εφημερίδα που ἔχει τον τίτλο «Ἀλήθεια». Σαν να ἤξερε τί ἔκανε ο Παπαδιαμάντης και πού δημοσίευε, διότι αυτό το διήγημα λέει την αλήθεια, η οποία, συνήθως, δεν εἶναι αρεστή. Αλλά, ας γυρίσουμε στο θέμα μας για να προλάβουμε την απορία.

«Μνημονεύετε Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη». Επειδὴ πολλοὶ συχνὰ μιλοῦμε με ετικέτες και επικαλούμεθα ὡς ἄλλοθι διάφορα χωρία, αποφθέγματα, στίχους ποιητῶν, καλὸ εἶναι να θυμίσουμε ἀπὸ πού προέρχεται το «Μνημονεύετε Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη».

Ὅδυσσέας Ἐλύτης, Ἄξιον Ἑστί, ψαλμός ΙΑ΄

Ὁπου, φωνάζω, και νὰ βρῖσκεστε, αδελφοί,

ὁπου και να πατεῖ το πόδι σας,

ανοίξετε μια βρύση,

τη δική σας βρύση του Μαυρογενή.

Καλὸ το νερό

και πέτρινο το χέρι του μεσημεριοῦ

που κρατεῖ τον ἥλιο στην ανοιχτή παλάμη του.

Δροσερός ο κρουνός θ' αγκαλιάσω.

Η λαλιά που δεν ξέρει από ψέμα
μεγαλόφωνα το νου μου ν' απαγγείλει,
ευανάγνωστα να γίνουν τα σωθικά μου.

Δεν μπορώ,

η αγχόνη τα δέντρα μου εξουθένωσε
και τα μάτια μαυρίζουν.

Δεν αντέχω

και τα σταυροδρόμια που ήξερα έγιναν αδιέξοδα.

Σελδζούκοι ροπαλοφόροι καρδοκούν.

Χαγάνοι ορνεοκέφαλοι βυσσοδομούν.

σκυλοκοίτες και νεκρόσιτοι κι ερεβομανείς
κοπροκρατούν το μέλλον.

Όπου και να σας βρίσκει το κακό, αδελφοί,
όπου και να θολώνει ο νους σας,
μνημονεύετε Διονύσιο Σολωμό

και **μνημονεύετε Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη.**

Η λαλιά που δεν ξέρει από ψέμα
θ' αναπαύσει το πρόσωπο του μαρτυρίου
με το λίγο βάμμα του γλαυκού στα χείλη.

Καλό το νερό

και πέτρινο το χέρι του μεσημεριού
που κρατεί τον ήλιο στην ανοιχτή παλάμη του.

Όπου και να πατεί το πόδι σας, φωνάζω,

ανοίξετε, αδελφοί,

μια βρύση ανοίξετε,

τη δική σας βρύση του Μαυρογένη!

Ουσιαστικά, το Άξιον Έστί έχει μείνει ασχολίαστο, κι αν έλειπε το ωραίο βιβλίο του Τάσου Λιγνάδη, δεν θα είχε δοθεί καμία ανάλυση. Γιατί σαν όλα να τα λέει και να τα έχει δει εκεί ο προφήτης ποιητής Ελύτης, αλλά και γιατί είναι δύσκολο στην προσέγγισή του.

Ο Ελύτης χρησιμοποιεί το ρήμα «φωνάζω» στην αρχή και στο τέλος: «Όπου, φωνάζω, και να βρίσκεστε, αδελφοί», στην αρχή, και «Όπου και να πατεί το πόδι σας, φωνάζω, ανοίξετε αδελφοί», στο τέλος.

Η βρύση του Μαυρογένη, μια από τις βρύσες του Μαυρογένη, τις πολλές, είναι στην Πάρο. Λέει, χαρακτηριστικά, ο Τάσος Λιγνάδης: «Στην Πάρο υπάρχουν πολλές βρύσες κατασκευασμένες από τον Μαυρογένη· η πιο ωραία είναι ιδρυμένη στο δρομάκι, που οδηγεί από την Κεντρική Αγορά στην Παναγία, εκεί κοντά βρίσκεται και το σπίτι της Μαντώς Μαυρογένους».

«Πρέπει να ανοίξουμε όλοι», φωνάζει ο ποιητής, «όπου και να πατεί το πόδι μας, όπου και να βρισκόμαστε, μια βρύση, σαν τις βρύσες του Μαυρογένη».

Θά' λεγε κανείς, πρόχειρα, ότι αυτό σημαίνει πως πρέπει να δίνουμε ένα

ποτήρι νερό στον άλλον. «Ἐδίψησα, γάρ, καί οὐκ ἐδώκατέ μοι πιεῖν». Ἔτσι θα κριθούμε, λέει το Ευαγγέλιο. Ο ποιητής ονομάζει αυτό το νερό «καλό», το νερό της καλοσύνης. «Καλό το νερό», το -ο με όμικρον, αλλά, θα μπορούσε να πει κανείς, και με ωμέγα. Δηλαδή, καλώ το νερό, για να μιλήσει. Δυο λόγια για το νερό στον Παπαδιαμάντη, ιδίως στη «Φόνισσα»:

Πρέπει στο σημείο αυτό να λεχθεί το εξής: Για να είμαστε ακριβείς και για να γυρίσουμε στον τίτλο, ο Παπαδιαμάντης ποτέ μέσα στο διήγημα αυτό, το «κοινωνικόν μυθιστόρημα», δεν αποκαλεί τη «Φόνισσα», φόνισσα. Επαναλαμβάνω, π ο τ έ. Μόνον στον τίτλο την ονομάζει «Φόνισσα», διότι ο τίτλος είναι, κυρίως, για τον αναγνώστη. Δηλαδή, η «Φόνισσα» δεν είναι φόνισσα για τον Παπαδιαμάντη, είναι φόνισσα για τους αναγνώστες, για μας.

Μονάχα η στέρνα, που έπνιξε τα κοριτσάκια, φωνάζει και λέει «φόνισσα, φόνισσα». Μονάχα η στέρνα, η οποία βρυχάται, όπως τα στέρνα της, στα στερνά της φόνισσας. Προσέξτε τα σκόπιμα παίγνια του λόγου.

Ο Παπαδιαμάντης δεν την λέει «φόνισσα». Την λέει «Φραγκογιαννού», «γραῖα Χαδοῦλα». Όταν στο τέλος πνίγεται, λέει: «Ἡ γραῖα Χαδοῦλα εὗρε τόν θάνατον εἰς τό πέραμα τοῦ Ἁγίου Σώστη, μεταξὺ τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης». Περισσότερα, όμως, στο βιβλίο του Guy Saunier *Εωσφόρος και άβυσσος*.

Δεν υπάρχει πολύς χρόνος, ώστε να αναλύσω λέξη προς λέξη, κάνοντας μια απόπειρα ανάγνωσης, τον ΙΑ΄ ψαλμό του Οδυσσέα Ελύτη. Θα πω, μονάχα, πως η λαλιά που δεν ξέρει από ψέμα, αναφέρεται δύο φορές:

*«Ἡ λαλιά που δεν ξέρει από ψέμα
μεγαλόφωνα το νου μου ν' απαγγεῖλει,
ευανάγνωστα να γίνουν τα σωθικά μου».*

Αυτή η λαλιά που δεν ξέρει από ψέμα, κατ' εμέ αναγνώστη, είναι η φωνή της αληθείας και το «Τίς ἐστιν ἡ ἀλήθεια» είναι ερώτημα που απηύθηνε ο Πόντιος Πιλάτος στην Αλήθεια, διότι η Αλήθεια είναι ο Χριστός. Αυτή είναι η λαλιά που δεν ξέρει από ψέμα και αυτήν επικαλείται ο ποιητής να απαγγεῖλει μεγαλόφωνα το νου του, αυτήν παρακαλεί να εμπνεύσει την ποιητική του νοημοσύνη.

«Ευανάγνωστα να γίνουν τα σωθικά μου».

Κι αυτό, διότι «Κύριος ἐτάζει καρδίας καὶ νεφρούς». Η προθετικότητα του ποιητή δεν είναι γνωστή ούτε στον ποιητή, είναι κατά βάθος ανεπίγνωστη.

Όσο μεγαλώνω, συνηθίζω να λέγω ότι διαπιστώνω πως ουχί σπανίως δεν ξέρουμε τί μας γίνεται. «Ἐν οἶδα, ὅτι οὐδέν οἶδα», κατά τον Σωκράτη, κατά τους αρχαίους, και κατά τους Γέροντες της ερήμου. «Οὗτος ἐστίν ὁ κάλλιστα ἑαυτὸν γινώσκων, ὁ μὴδέ εἶναι ἑαυτὸν θεωρῶν». Αυτός που ξέρει καλύτερα απ' όλους

τον εαυτό του, είναι αυτός, που πιστεύει ότι δεν υπάρχει. Καμία βεβαιότητα! «Δεν έχω εμπιστοσύνη στον εαυτό μου», λένε οι Γέροντες, «έχω εμπιστοσύνη εις το άπειρον έλεος του Θεού». Καμία βεβαιότητα!

Σε όλες τις τοποθετήσεις μας λέμε, καθημερινά, ότι αυτό είναι έτσι κι όχι αλλιώς, έτσι είναι, διότι εγώ το ξέρω, πάψε εσύ και μη μιλάς...

Το ίδιο ισχύει και σε όλες τις απόπειρες αναλύσεων και ερμηνειών: είμαστε γεμάτοι βεβαιότητες.

Προχθές ομιλούσα με ένα σύγχρονο γέροντα του άστεως. Μού 'λεγε, λοιπόν, αναγνώστης αυτός του Παπαδιαμάντη, ότι ο Παπαδιαμάντης είναι σα να μην υπάρχει. Ο Παπαδιαμάντης είναι σαν τον καθρέφτη, όπου σ' αυτόν τον καθρέφτη βλέπουμε τον εαυτό μας.

Αυτό είναι φιλολογικότατο. Αυτός που διαβάξει, διαβάζει, μέσα από το κείμενο, πρωτίστως τον εαυτό του. Κι αυτό, διότι το κείμενο, όπως ο Παπαδιαμάντης, κείται εις πτώσιν και εις ανάστασιν πολλών. Έχοντας δημοσιεύσει οχτώ βιβλία και άλλες μελέτες για τον Παπαδιαμάντη, μπορώ να πω ότι ο Παπαδιαμάντης δημιουργεί ισχυρές εξαρτήσεις. Δηλαδή, όλοι οι Παπαδιαμαντολόγοι γίνονται αυθεντικοί ερμηνευτές του και πιστεύουν ότι αυτός είναι έτσι, όπως εκείνοι τον εξεικονίζουν.

Ο Σεφέρης, όμως, λέει ότι αυθεντική ερμηνεία δεν υπάρχει. Ούτε ο ποιητής δεν είναι εις θέσιν, δεν δύναται και δεν δικαιούται μόνος αυτός να δώσει τη μόνη, την αυθεντική ερμηνεία για το ποίημά του, το έργο της τέχνης του. Αυθεντική ερμηνεία δεν υπάρχει, άρα ουδείς είναι ο αυθεντικός ερμηνευτής του Παπαδιαμάντη.

Να σας δώσω ένα μικρό παράδειγμα:

Θα έχετε διαπιστώσει ότι όλοι οι φιλόλογοι, τώρα τελευταία, λένε ότι ο Παπαδιαμάντης δεν είναι ηθογράφος, ότι έχει χαλαρή σχέση με την ηθογραφία. Προσωπικά, πιστεύω πως είναι και ηθογράφος. Ο ίδιος λέει, στο τρίτο σκέλος της δηλώσεώς του, ότι «ζωγραφεί μετά στοργής τά γνήσια έλληνικά ήθη». Γιατί, λοιπόν, δεν είναι ηθογράφος; Επειδή η λέξη ηθογραφία είναι περιοριστική και κατώτερη; Ποιος το λέει αυτό; Βεβαίως, ο Παπαδιαμάντης υπερβαίνει την απλοϊκή ηθογραφία.

Ο ίδιος ο Παπαδιαμάντης δηλώνει ότι είναι και ηθογράφος. Ας πάμε, πριν απ' αυτό, όμως, στο πρώτο σκέλος της δηλώσεώς του: «Τό ἐπ' ἐμοί, ἐνὸςω ζῶ καί ἀναπνέω καί σωφρονῶ, δέν θά παύσω πάντοτε, ἰδίως δέ κατὰ τάς πανεκλάμπρους ταύτας ἡμέρας, νά ὑμῶ μετὰ λατρείας τόν Χριστόν μου, νά περιγράφω μετ' ἔρωτος τήν φύσιν...».

«...Μετ' ἔρωτος...». Γιατί να μας ενοχλεί το επίθετο «ερωτικός Παπαδιαμάντης»; Δεν είναι «ερωτικός»; Είναι «ερωτικός» και δεν είναι «αιρετικός». Είναι «ερωτικός» και γι' αυτό δεν είναι «αιρετικός». Ο «αιρετικός» πέφτει στην αίρεση, διότι θέλει τον έρωτα των πολλών, των πάντων, τον Χριστό, να τον κάνει δικό του αποκλειστικά. Ο Άρειος ήθελε να γίνει αυθεντικός ερμηνευτής του Χριστού, να τον κάνει απολύτως δικό του, κι έπεσε στην αίρεση.

Άρα, ο Παπαδιαμάντης δεν είναι ο δικός μου, ούτε ο δικός σου, ούτε ο δικός του. Είναι των πάντων και των πασών, και αυτών ακόμη που ερμηνεύοντας τον Παπαδιαμάντη κάνουνε λάθη.

*«Δεν μπορώ,
η αγχόνη τα δέντρα μου εξουθένωσε
καί τα μάτια μαυρίζουν».*

Ο Ελύτης αρχίζει και κατεβαίνει προς τον Σολωμό, για να κάνει τη δήλωση της σύναψης. «Τα μάτια η πείνα εμαύρισε», Διονύσιος Σολωμός, «Ελευθεροί Πολιορκημένοι».

*«Δεν αντέχω
και τα σταυροδρόμια που ήξερα έγιναν αδιέξοδα.
Σελδζούκοι ροπαλοφόροι караδοκούν».*

Οι Σελδζούκοι είναι οι Τούρκοι. Δείτε πού βρισκόμαστε αυτή τη στιγμή, εν χρώω και χρόνω.

«Χαγάνοι ορνεοκέφαλοι βυσσοδομούν».

Οι Χαγάνοι είναι κι αυτοί Μουσουλμάνοι.

*«Σκυλοκοίτες και νεκρόσιτοι κι ερεβομανείς
κοπροκρατούν το μέλλον».*

Σκυλοκοίτες, όπως οι κυνέρωτες, που λέει ο Παπαδιαμάντης.

Στο «Όνειρο στὸ κῦμα», ο ερωτικός Παπαδιαμάντης λέει ότι καθ' όσον ο νεαρός βοσκός κρατάει επί τινος στιγμάς το γυμνόν σώμα της νεάνιδος, αισθάνεται μεν όπως αισθάνεται, τα αισθήματά του, όμως, αυτά, καμία σχέση δεν έχουν με τους «κυνέρωτας τοῦ κόσμου τούτου». Τους κυνέρωτες, δηλαδή, τους σκυλίσιους έρωτες.

«Σκυλοκοίτες» λέει ο Ελύτης. Ότι ξέρει τον Παπαδιαμάντη πολύ καλά, δεν χωράει, φυσικά, καμία αμφιβολία! Θυμηθείτε το περίφημο βιβλίο του «Η μαγεία του Παπαδιαμάντη».

Και «νεκρόσιτοι», από τα νεκρόδειπνα, κι «ερεβομανείς», που τους έχει καταλάβει, δηλ. η μανία από το έρεβος, το σκότος. Αυτοί είναι που κρατάνε το μέλλον μας στα χέρια τους. Οι κρατούντες είναι κοπροκράτες, «κοπροκρατούν το μέλλον», λέει ο Ελύτης. Επομένως, προτροπή:

«Όπου και νά σας βρίσκει το κακό, αδελφοί», ως ιεροκήρυξ, ποιητής ομιλεί, «όπου και να θολώνει ο νους σας, μνημονεύετε Διονύσιο Σολωμό και μνημονεύετε Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη».

Ο Ελύτης έχει πει και κάτι άλλο. Ότι οι τρεις κολώνες, που στηρίζουν το στερέωμα της ποίησής μας, της λογοτεχνίας μας, είναι ο Πίνδαρος, ο Ρωμανός ο Μελωδός και ο Ανδρέας Κάλβος. Αρχαιότητα, μέσοι χρόνοι, (αυτό, που κακώς λέμε Βυζάντιο) και νεώτεροι χρόνοι. Αυτοί είναι οι τρεις κολώνες, τα τρία αντι-στυλία, κατά τον Ελύτη. Αλλά, όταν θα μνημονεύουμε, θα μνημονεύουμε και άλλους δύο, τον Σολωμό και τον Παπαδιαμάντη. Κι οι δύο, βασανισμένοι από τα πάθια του κόσμου τούτου, «...σαν νά 'χαν ποτέ τελειωμό τα πάθια κι οί καημοί του κόσμου...», κατέφυγαν στο πιοτό.

Γιατί να μνημονεύουμε; Θα προσπαθήσω να κάνω μία, κατ' εμέ αναγνώ-στη, απόπειρα.

*«Η λαλιά που δεν ξέρει από ψέμα
θ' αναπαύσει το πρόσωπο του μαρτυρίου
με το λίγο βάμμα του γλαυκού στα χείλη».*

Η λαλιά, που δεν ξέρει από ψέμα, είναι η λαλιά της αληθείας, η φωνή της ποίησης. Poeta vates, ποιητής προφήτης, poeta faber, ποιητής χειροτέχνης. Ο Σεφέρης, ο Ελύτης, ο Σολωμός, ο Κάλβος κι όλοι οι μεγάλοι είναι και τα δύο.

«Θ' αναπαύσει το πρόσωπο του μαρτυρίου», το οποίο είναι και το δικό μας και το δικό τους. Όποτε μνημονεύουμε τον Παπαδιαμάντη, ας ευχηθούμε να αναπαύεται κι αυτός, ανάγνωση σαν τα τρισάγια και τα μνημόσυνα, που κάνουμε στην Εκκλησία. Το «μνημονεύετε», επομένως, σημαίνει, πριν απ' όλα, μνημόσυνο, έχει σχέση με τη μνήμη. Και η ποίηση, κατά τον Κάλβο, είναι δώρο της Πολυτέκνου Θεάς, της Μνημοσύνης.

Η λογοτεχνία είναι, κατά βάση, προφορική. Η γνήσια λογοτεχνία πιάνεται στα χείλη και μετά κατεβαίνει στα χέρια. Οι παλιοί ξέρουν ότι οι αγράμματοι γέροντες στην Κρήτη, μπορούνε να σου πουν απ' έξω τον Ερωτόκριτο. Επομένως, χρειάζεται, πρωτίστως, να έχουμε μνήμη, που συν τοις άλλοις σημαίνει ότι πρέπει να ξανακερδίσουμε τη μνήμη μας. Γιατί έχουμε γίνει αμνήμονες και δεν μνημονεύουμε τῶν ἡγουμένων ἡμῶν, ἀλλὰ τοὺς κοπροκρατοῦντας το μέλλον μας. Πρέπει να αποκτήσουμε πάλι μνήμη ιστορική, λογοτεχνική. Εμείς, οι φιλόλογοι, ν' αφήσουμε τις πολλές θεωρίες και να ξαναπιάσουμε τα κείμενα.

Στη φιλολογική ερμηνεία βασανιζόμαστε από διαφόρους που αναπτύσσουν θεωρίες, ενώ συχνά υποτιμούν τα κείμενα, και ενεργούν ως Προκρούστει εις βάρος των κειμένων. Γι' αυτό σφαγιάζουν, όπως λέει ο Κώστας Μόντης, το ποιητικόν σώμα, καθώς προσπαθούν να το ανατάμουν.

Αυτή η μνημόνευση βοηθάει κι εμάς. Γιατί το πρόσωπο του μαρτυρίου, το δικό μας, θα αναπαυθεί, λέει ο Ελύτης. Γιατί χρειάζεται η ανάπαυσή του;

*«Όπου και να σας βρίσκει το κακό, αδελφοί,
όπου και να θολώνει ο νους σας».*

Και πότε δεν μας βρίσκει το κακό; Και πότε δεν θολώνει ο νους μας; Συνέχεια μας βρίσκει το κακό, σπανιότατα το καλό, καλή κουβέντα δεν αρθρώνει κανένας μας για κανέναν μας, κι αν έλειπε η καταλαλιά κι ο φθόνος, πολλοί δεν θα είχαμε λόγο υπάρξεως. Άρα, συνεχώς θολώνει ο νους μας. Τούτο έχει σχέση και με τον Παπαδιαμάντη, με τους ήρωες του.

*«Θ' αναπαύσει το πρόσωπο του μαρτυρίου
με το λίγο βάμμα του γλαυκού στα χείλη».*

Το επίθετο «γλαυκός», λέει ο Τάσος Λιγνάδης, για το νερό, χρησιμοποιείται από τον Όμηρο: «γλαυκή δὲ σὲ τίχτε θάλασσα» (Ίλ. Π, 34). Επίσης, από τον Ευριπίδη: «γλαυκὸν ἐπ' οἶδμα ἄλιον» (Ἑλένη 501). Το επίθετο χρησιμοποιεί συχνά και ο Σολωμός: «καί τα χρώματ' ἀναδίνει τοῦ γλαυκότατου οὐρανοῦ» (Ὕμνος εἰς τὴν Ἑλευθερίαν, 126)· επ. «βασιλεύει γλαυκὴ σιγαλιά» (Νεκρικὴ Ὠδή).

Το «γλαυκόν», ως επίθετο στον Παπαδιαμάντη, δεν είναι καθόλου παράξενο και περίεργο, αντίθετα, εμφανίζεται συχνά.

«Η λαλιά που δεν ξέρει από ψέμα» είναι, όπως αναφέρθηκε, η λαλιά της αληθείας, κατά τους Έλληνες, και τους αρχαίους και τους μεσαιωνικούς. Αισχύλος: «Ψευδοηγορεῖν γάρ οὐκ ἐπίσταται στόμα τό δῖον» (Προμηθεὺς Δεσμώτης, 1032). Το θεϊκό στόμα δεν ξέρει να λέει ψέμα, δεν έχει σχέση με το ψέμα. Ο Αισχύλος είναι θεῖος ποιητής.

Η λέξη «εξευγενισμός», σε όλους τους λογίους του 19^{ου} αιώνα, σημαίνει ὅ,τι σημαίνει σήμερα «εκσυγχρονισμός», ἤγουν «εκπολιτισμός». Οφείλουμε να εκσυγχρονιστούμε, να εξευγενιστούμε και να εκπολιτισθούμε, κατά τας συνταγὰς των ορθοφρονούντων δυτικολάγων.

Δηλαδή, να ξεχάσουμε ποιοι εἴμαστε και να «ενταχθούμε στο μέλλον μας». Διότι θα μας υπερασπιστεί δήθεν κάποια νέα Ένωσις, ὄχι η παλαιὰ Ένωσις, ἀλλὰ η Ευρωπαϊκὴ Ένωσις. Ζήτω, λοιπόν, η Ευρωπαϊκὴ Ένωσις! Αυτό, ὅμως, είναι ἓνα ἄλλο κεφάλαιο.

Ο Τάσος Λιγνάδης λέει ὅτι ο ποιητής, ο Ελύτης, υβρίζει τους υβριστές. Τους λέει «σκυλοκοίτες» και «νεκρόσιτους» και «ερεβομανείς». Το πρώτο κατά το «αρσενοκοίτες»· αυτοὶ που πλαγιάζουν σαν τους σκύλους· «νεκρόσιτοι» ἀντὶ του νεκροφάγοι, διότι σιτίζονται μόνο με νεκρά πράγματα· «ερεβομανείς», κατά το «μορφομανείς», που ἔχουν τη μανία του ηθικοῦ και ψυχικοῦ ερεβους. Ο ποιητής υβρίζει τους υβριστές, και θυμηθεῖτε τί σημαίνει ὕβρις παρὰ τοῖς αρχαίοις ἡμῶν προγόνους, διότι οἱ υβριστές κοπροκρατοῦν το μέλλον. Τη λέξη και την ἐννοιά της χρησιμοποιεῖ και ο Διονύσιος Σολωμός: «σκατή, κοπρολόγα» (Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκυθος, κεφ. 9, 10). Το σόι της, σαν το σόι τους, είναι σκυλολόι κοπρόσκυλων. Τους αδιαλείπτους περιφρονητικούς προσδιορισμούς των εχθρών, συνηθίζει και ο Ἀνδρέας Κάλβος. Θυμηθεῖτε ἐδῶ την Ὠδή του Κάλβου «Αἶ Εὐχαί», που φανερώνει τις μεγάλες ἀλήθειες.

«Όπου και να σας βρίσκει το κακό, αδελφοί,
όπου και να θολώνει ο νους σας,
μνημονεύετε Διονύσιο Σολωμό
και μνημονεύετε Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη».

Εμφατική επανάληψη των πρώτων στίχων του ψαλμού. Το νόημα: προ-
στά σε κάθε συμφορά ας αντλείτε θάρρος από το άγιον ύδωρ της ελληνικής πα-
ραδόσεως, όπως το προσφέρουν οι «πηγές» του Σολωμού και του Παπαδιαμάντη.
Η πρώτη μεταφορά αποδεδεσμεύεται. Το δροσερό νερό γίνεται ο γνήσιος, ο καθα-
ρός λόγος. Υπάρχει αλληγορία του προφητικού λόγου που είναι το προφητικόν
ύδωρ. «Έκει εύρέθη φρέαρ ανώρυκτον, οὗ πιεῖν Δαυὶδ πρὶν ἐπεθύμησεν». Ποιο
είναι το «ανώρυκτον φρέαρ»; Η Θεοτόκος. Και ποιο είναι το πρόσωπο του μαρ-
τυρίου; Με βεβαιότητα, λέει ο Τάσος Λιγνάδης, είναι ο λαός. Θα έλεγα ότι πρό-
σωπα του μαρτυρίου είναι κι οι ποιητές.

«Όπου και να πατεί το πόδι σας, φωνάζω,
ανοίξετε, αδελφοί,
μια βρύση ανοίξετε,
τη δική σας βρύση του Μαυρογενή!»

Έτσι τελειώνει ο ΙΑ΄ ψαλμός από το Άξιον Έστί του Όδυσσέα Έλύτη.

Φαίνεται πως διαρκώς επικαλούμαι, ως άλλοθι, κείμενα άλλων. Κάποτε
μου είχε διατυπωθεί η ένσταση ότι είναι σα να λέω πως ο Παπαδιαμάντης δεν
έχει πρόταση, δεν έχει άξονα. Δεν υποστηρίζω κάτι τέτοιο. Αντίθετα, υποστηρίζω
ότι αυτός καλώς γνωρίζει, ήμεις, όμως, ούχι!

Γιατί πρέπει, λοιπόν, να μνημονεύουμε Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη;

Το παπαδιαμαντικό κείμενο μας προσελκύει και μας συναρπάζει, διότι
μας βοηθάει να μαθαίνουμε, να μαθητεύουμε, να αναγινώσκουμε, να ξαναγνωρί-
ζουμε, δηλαδή, κυριολεκτικά, ποιοι ήμαστε, από πού ερχόμαστε και πού βρισκό-
μαστε. Μιλάει σε όλες τις ηλικίες της ζωής μας, είναι δίπλα μας, πάντοτε χαρμό-
συνος, και στη λύπη μας και στη λύπη του. Σε όλες τις ηλικίες της ζωής μας, και
στα παιδιά και στους μεσήλικες και στους γερόντους. Όποιος άκουσε Παπαδια-
μάντη, όντας μαθητής, δεν τον ξέχασε ποτέ, από το δημοτικό μέχρι τα γηρατειά
του. Ο Καζαντζάκης, για παράδειγμα, κατ' εμέ κριτή και αναγνώστη, είναι για
τους εφήβους. Για μένα υπήρξε εφηβικό ανάγνωσμα, των χρόνων του Λυκείου
και του Πανεπιστημίου. Τώρα, πλέον, δεν μου προξενεί ιδιαίτερη συγκίνηση.

Απεναντίας, ο Παπαδιαμάντης εξακολουθεί να λειτουργεί ως μυστηριώδης
θέλγητρον. Προσπαθώ να αρθρώσω και να ψελλίσω λέξεις και πάντοτε με ανα-
τρέπει. Είναι αλλού από εκεί που προσπαθώ να τον βρω. Αυτή είναι η μαγεία
του Παπαδιαμάντη.

Όσοι δίδαξαν Παπαδιαμάντη, ξέρουν ότι είναι ανεξάντλητη πηγή, πρό-
σφορος σε κάθε ανάλυση. Ό,τι θέλει ο καθένας μας έχει πει και έχει γράψει για
τον Παπαδιαμάντη. Όλου του είδους οι αναγνώσεις κι οι αναλύσεις έχουν εφαρ-

μοστεί στο παπαδιαμαντικό κείμενο, είτε μας αρέσουν, είτε όχι, αυτό δεν έχει σημασία. Σημασία έχει να μας αρέσει το κείμενο. Και κάθε φορά έχεις άλλα να πεις, έχοντας άλλα ανακαλύψει. Αυτό μου 'χει συμβεί και δεν το 'χα συνειδητοποιήσει, προτού να μου το επιστημάνουν φοιτητές μου. Για το ίδιο κομμάτι λέω διαφορετικά πράγματα. Η μαγεία του Παπαδιαμάντη και η δική μου ασυνέπεια...

Χρειάζεται να γίνουμε επαρκείς σε πολλά για να αντιληφθούμε πόσα γνώριζε. Μεταφέροντας, όμως, την αισθητική μας πρόσληψη σ' αυτό που θεωρούμε δικό του ορξίζοντα, εννοώ της εποχής του, μένουμε άναυδοι, γιατί διαπιστώνουμε ότι αυτός δεν είναι εκεί. Γιατί είναι ο νοσταλγός που ρεμβάζει πάμπλουτος τη φτώχεια, την έκπτωση του ανθρώπινου, και τη γλύκα της πατρίδας-πέρα, της τρυφής του παραδείσου, μιας άναυδης γοητείας. Διότι, καθώς αισθάνομαι, ο Παπαδιαμάντης έχει προγενθεί τον παραδείσου.

Προτού τελειώσω θα ήθελα να προσθέσω δυο λόγια σχετικά με τη «Φόνισσα».

Η «Φόνισσα» έχει υπότιτλο «κοινωνικό μυθιστόρημα». Τον ίδιο υπότιτλο έχει ένα μόνο ακόμα εκτενές διήγημά του, «Τα ρόδιν' άκρογιάλια». Θα προσπαθήσω να εξηγήσω για ποιο λόγο βάζει ο Παπαδιαμάντης τέτοιον υπότιτλο στη «Φόνισσα», τον καιρό του 1903, που ξεκινούσε το κοινωνικό μυθιστόρημα της σοσιαλιστικής συνείδησης στην Ελλάδα.

Η «Φόνισσα» είναι κοινωνικό μυθιστόρημα, διότι φόνισσα είναι η κοινωνία μας. Εάν διαβάσετε το άρθρο «Έκθεσις βρεφών» της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας, θα δείτε τί κάνανε οι αρχαίοι ημών πρόγονοι. Οι υπώρειες του Υμηττού στην Αθήνα ήταν γεμάτες από ορδές αδέσποτων σκυλιών, που κατέτρωγαν τα πτώματα των βρεφών, όσα οι γονείς απέριπταν μετά τη γέννησή τους. Πρώτος νομοθέτης, που απαγόρευσε αυτή την κατάσταση, ήταν ο Κωνσταντίνος ο Μέγας, ο Ρωμαίος χριστιανός Άγιος Αυτοκράτωρ. Με νόμο θέσπισε θανατική ποινή γι' αυτούς που εξέθεταν τα βρέφη τους. Μήπως σήμερα δεν γίνεται το ίδιο; 200.000 αμβλώσεις στην Ελλάδα, 100.000 γεννήσεις, εκ των οποίων 25.000 εξ αλλοδαπών. Η Ελλάδα πεθαίνει. Η κοινωνία μας είναι φόνισσα. Η «Φόνισσα» πριν κάνει τα φονικά έδινε στερφοβότανα για να πέσουν τα παιδιά. Τελική πράξη του δράματος είναι ο πνιγμός.

Η «Φόνισσα» είναι η κοινωνία μας, ο κόσμος μας. Αντιθέτως, τα «Ρόδιν' άκρογιάλια» είναι η πρόγευση της βασιλείας του Θεού. Όλοι οι τύποι που παρουσιάζονται στα «Ρόδιν' άκρογιάλια» είναι περίπου βλαμμένοι, μισότρελοι και βαρεμένοι, κι έχουν αποσυρθεί, δεν ασχολούνται με τον κόσμο τούτο. Ο κόσμος τους περιγελά, δεν τους δίνει σημασία. Ένας απ' αυτούς είναι ο αφηγητής, η persona του Παπαδιαμάντη, που είναι τόσο απογοητευμένος, ώστε σκέφτεται την αυτοκτονία. Αφήνεται στα κύματα και τελικά τον σώζουν κάποιοι ζουρλοί. Ένας μισότρελος είναι αυτός που τον πρωτοσυναντάει και τον δίνει τροφή, ψωμί και νερό. Δεν τον βοηθάει κάποιος λογικός. Έτσι, πάει και βρίσκει κι άλλους «περιθωριακούς» και κάνουνε παρέα. Αυτοί οι τύποι, όμως, τον Παπαδιαμάντη

στα «Ρόδιν' ἀκρογιάλια», που είναι η πρόγευση της βασιλείας του Θεού, δεν είναι παρεμβατικοί. Έχουν αποσυρθεί, και δεν προσπαθούν ν' απλώσουν το χέρι για να ρυθμίσουν τον κόσμο, όπως κάνει η «Φόνισσα», όπως κάνουμε όλοι μας. Έχουν αποσυρθεί από τη ματαιότητα των ματαιοτήτων του κόσμου τούτου, ενώ εμείς ρυθμίζουμε την ζωή μας, τις τύχες μας και τις τύχες των παιδιών μας, των γονιών μας, των ξαδέλφων μας, της γειτονιάς μας, των μαθητών μας, των συναδέλφων μας, διαπραττούμε καθημερινά ατάραχοι ένα σωρό από φονικά, μικρά, «ασήμαντα», μεγάλα. Φορείς και παραγωγοί του κακού, που θα μας βρίσκει πάντοτε.

«Ἡ κακία, ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἄνοια».

Άλ. Παπαδιαμάντης, Άπαντα 3, 626. 21